

УДК 347.2/3

*П. Д. Гуйван***ЧАСОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗДІЙСНЕННЯ
СУБ'ЄКТИВНОГО МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА**

Постановка проблеми. У зв'язку з переходом економіки до ринкових засад діяльності відбуваються серйозні коригування правового оформлення майнового обігу. Вони торкнулись і такого, здавалося б, традиційно сталого інституту, як цивільно-правові строки. Під час конструювання нових правил законодавчого забезпечення реальних взаємин чи коригування наявних слід враховувати як потреби, викликані ринковим характером економіки, так і адекватність загальних засад цивільно-правового регулювання цим потребам. Серйозних цивілістичних досліджень сутнісної природи строків було не так уже й багато. Ще менше спроб встановити юридичні закономірності їх застосування у тих чи інших майнових взаєминах.

Утім, не важко помітити, що практично кожен учений-цивіліст певною мірою приділяє увагу строкам. Бо темпоральні чинники властиві всім матеріальним відносинам. Строк дії суб'єктивного права та відповідного обов'язку є іманентною складовою частиною змісту будь-якого правовідношення, елементом його змісту поряд з іншими характеристиками. Як і у разі недосягнення конкретики стосовно обсягу повноважень носія права, його якісних показників, невизначеність щодо тривалості правомочності призводить до аморфного стану правовідношення, що не дозволяє його сприймати як таке. Серйозні наукові дослідження питань тривалості матеріальних прав особи та строків їх здійснення проведені такими вченими, як В.В. Луць, В.П. Грибанов, М.А. Гурвич, Є.О. Крашенінніков, К.Ю. Лебедева, А.В. Жгунова, Т.М. Вахонєва та ін.

У практиці застосування цивільно-правового інституту строків було виявлено низку спірних питань. Зокрема, це стосується проблем обчислення, юридичних наслідків впливу окремих перебігів, порядку застосування невизначених строків тощо. Для їх вирішення потрібно застосувати загальні концептуальні засади, напрацьовані цивілістичною теорією, при цьому враховуючи реальну сутність фактичних взаємин. Такий підхід дозволить усунути протиріччя і штучність правового регулювання окремих відносин, що не відповідають їх юридичному змістові. Наукове досліджен-

ня темпоральних вимірів реалізації юридичної можливості, закладеної у суб'єктивному праві, становить мету цієї роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У літературі юридичний строк кваліфікується як об'єктивно наявний взаємозв'язок між явищами правового порядку, що проявляється у певній кількості якісних змін правових явищ, виражених у величинах календарного часу, спливаючих у певній послідовності, та змін як результату взаємодії правових явищ одне з одним [1, с. 25]. На нашу думку, таке визначення має ту ваду, що в ньому відбувається змішування понять строку як правової категорії із тими наслідками, до яких призводить його сплив чи настання.

Цивільні правовідносини, суб'єктивні права й обов'язки їх учасників також утворюються, розвиваються і припиняються протягом певного часу. Цей час визначається або в нормативному порядку, або самими учасниками відносин. Але в будь-якому разі тривалість тих чи інших явищ, що мають юридичне значення, відображає суспільну потребу щодо прояву впливу часу на їх існування. Дія цивільних прав та обов'язків у часі досить істотно впливає на поведінку учасників відносин. Надаючи суб'єктивному праву чи юридичному обов'язку темпоральної визначеності, строки тим самим сприяють упорядкуванню матеріальних взаємин, відповідальності та дисциплінованості їх учасників. Саме такий регулюючий вплив часу на діяльність фізичних і юридичних осіб забезпечує її соціальну значимість та прийнятність.

Реалізація суб'єктивних матеріальних прав має узгоджуватись з основними цивільно-правовими принципами. Зазначені принципи, будучи основоположними постулатами, характеризують загальноприйнятну поведінку як управненої, так і зобов'язаної осіб, є критеріями належного здійснення права [2, с. 15]. Вони забезпечують збалансований стан суб'єктивного права, його внутрішню цілісність та єдність, очікуваність і передбачуваність, несуперечливість та послідовність правотворчого і правореалізаційного процесу [3, с. 13]. Слід погодитись із думкою, що принципи здійснення цивільних прав безпосередньо впливають на обсяг прав та обов'язків [4, с. 161]. При цьому зазначена теза повинна тлумачитись не вузько, а розширено: головні цивільно-правові принципи визначають не тільки зміст, а й тривалість дії цивільних прав.

Межі здійснення суб'єктивного цивільного права визначаються законом. При цьому не викликає сумнівів теза про те, що реалізація цивільних прав має відбуватися відповідно до їх призначення. Що ж таке призначення права? Це та мета, для досягнення якої покликане право, певний конкретний результат. Зазначена мета, спрямовуючи поведінку правоволодільця, проявляється у змісті права. З іншого боку, саме належний зміст суб'єктивного права здатен забезпечити ефективне його здійснення відповідно до призначення. Одним із важливих складників змісту права є тривалість його існування. Здійснення суб'єктивного права поза межами його існування може розглядатись як вчинення дій, які становлять зміст права, без належних підстав. Як результат – може настати відмова у захи-

сті права у зв'язку з неналежністю його особі. У цьому аспекті не можна погодитись із твердженням, що використання права поза межами його дії є зловживанням правом, оскільки жодного права вже не існує.

Суб'єктивне право має цінність тому, що впродовж його тривалості носій може його реалізувати, у такий спосіб задовольняючи свій матеріальний інтерес. Що ж відбувається, коли протягом існування суб'єктивного права управнений суб'єкт, який мав право на вчинення дій, не здійснив їх? У науці існує погляд, що невикористання права протягом його дії теж слід вважати здійсненням права [5, с. 47–48]. Фактично це може полягати, наприклад, у тому, що кредитор спадкодавця, не пред'явивши у шестимісячний строк вимог до спадкоємця, відмовився від свого матеріального права, таким чином його здійснивши. Навряд чи можна погодитись із таким твердженням. Адже зміст зазначеного права передбачає необхідність здійснення активних дій для його реалізації, і тільки такі дії, якщо вони відбулися протягом строку існування права, призводять до його здійснення. В іншому разі (невчинення дій або їх вчинення поза межами існування права) немає підстав вести мову про здійснення права: жодних змін у правовому статусі та фактичній поведінці особи не відбулося [6, с. 21–22]. При цьому слід відзначити, що здійснення чи нездійснення свого цивільного права цілком залежить від волі управненої особи. Так, вона протягом позовної давності може звернутися до суду за захистом порушеного права, але з певних підстав вправі і не застосовувати примусовий механізм захисту.

У цивілістиці більшість учених дають визначення суб'єктивного права як міру можливої чи дозволеної поведінки самого уповноваженого [7, с. 6; 8, с. 12]. Водночас суб'єктивне право характеризує не лише власну поведінку його носія, воно також забезпечує юридичну можливість вимагати від зобов'язаних осіб поводити себе відповідним чином. Отже, суб'єктивне право охоплює у їх взаємопоєднанні два елементи: можливість визначення власної поведінки та вимогу належної поведінки від носіїв юридичного обов'язку [9, с. 227; 10, с. 382].

Таким чином, сутність суб'єктивного права (принаймні для зобов'язальних відносин) полягає не в можливій поведінці управненої особи (для належної реалізації свого права немає потреби звертатися до боржника з відповідною вимогою), а в такій поведінці зобов'язаної особи, якої він вправі очікувати. У зобов'язальних відносинах саме поведінка боржника є головним фактором, що зумовлює реалізацію суб'єктивного права, оскільки саме його дії призводять до задоволення інтересів кредитора. Сказане характерно також і для охоронно-правових відносин, зокрема, тому, що всі вказані відносини мають зобов'язальний характер незалежно від того, абсолютне чи відносне матеріальне право ним захищається. У літературі висловлено думку, що така конструкція взаємин призводить до зміщення акцентів правового значення у бік строків здійснення юридичних обов'язків [11, с. 42].

Та як би суб'єктивне матеріальне право не розцінювалось із доктринального погляду, у кожному правовідношенні прямо чи побічно сфор-

мульовані правила щодо того, коли воно має бути здійснене або коли повинен бути виконаний обов'язок, та стосовно часу настання певних наслідків, зумовлених тими чи іншими обставинами. Скажімо, покупець має передати товар протягом 20 днів від моменту сплати авансу, бо так прописано в укладеному договорі. Зберігач на вимогу поклажодавця повинен повернути річ навіть до закінчення строку зберігання (ст. 953 ЦК України). Заінтересовані особи можуть оспорити диспашу в судовому порядку протягом шести місяців із дня одержання диспаші (ст. 291 Кодексу торговельного мореплавства України). Отже, фактор часу неодмінно входить до складу цивільних відносин.

Можливість здійснення права залежить від низки обставин фактичного порядку. У цивілістичній науці прийнято вести мову про гарантованість права як одну з основних характерних його рис. Це система факторів об'єктивного та суб'єктивного змісту, що створюють матеріальні і юридичні передумови для реалізації прав та їх захисту. Вказані фактори насправді є умовами здійснення суб'єктивних цивільних прав об'єктивного (матеріальні і юридичні гарантії) та суб'єктивного (умови, пов'язані з поведінкою управнених та зобов'язаних осіб) характеру [6, с. 26–27]. До об'єктивних умов, які здійснюють зовнішній вплив на реалізацію цивільних прав, зокрема, слід віднести встановлені строки їх існування.

Дещо по-іншому можна оцінити суб'єктивні фактори впливу на здійснення цивільного права. Момент реалізації закладених у праві повноважень має сприйматися свідомістю особи як прояв правомірної поведінки, яка перебуває у межах, встановлених нормами законодавства. Справді, правомірні дії є основним та найбільш ефективним способом здійснення цивільних прав, чого, власне, і бажає законодавець. Межі такої правомірної поведінки можуть визначатися, наприклад, шляхом нормативного встановлення способів і строків здійснення суб'єктивних прав. З іншого боку, нове цивільне законодавство акцентує увагу на значному розширенні диспозитивного характеру поведінки учасників правовідносин. Але за будь-якого способу визначення границь правомірної поведінки неабияке значення має особисте усвідомлення вказаних меж управненою особою.

До суб'єктивного фактору, що зумовлює поведінку правоволодільця, можна віднести обізнаність останнього про обсяг свого права та строки його здійснення. При цьому йдеться не про незнання особою закону. Як відомо, таке незнання не є реабілітуючою обставиною (*ignorantis legis peminem excusant*), навпаки, знання законів має презюмуватися. Однак трапляються випадки, коли з огляду на виняткові причини особа може не знати про появу у неї цивільного права. Така ситуація, зокрема, може виникнути, якщо особа не знала і не могла знати про прийняття нормативного акта, настання юридичного факту (смерть спадкодавця, завдання шкоди тощо), з якими закон пов'язує виникнення цивільних прав і обов'язків. Як же впливає інформованість суб'єкта про своє право та строк його здійснення на обчислення і перебіг цього строку? Чинне законодавство не дає однозначної відповіді на зазначене питання. Правовою нормою може пе-

редбачатися, що саме право в особи виникає, коли вона довідається про певний юридичний факт. Так, перебіг позовної давності в окремих випадках може починатися від часу, коли особа довідалася про порушення її права або про особу, яка його порушила. При цьому закон не встановлює будь-яких строків, протягом яких мають бути отримані подібні відомості. Це означає, що суб'єктивне право особи на судовий захист виникне незалежно від того, через який проміжок часу після порушення особа дізнається про це, початок дії такого права не обмежений визначеним терміном.

В іншому випадку (ст. 681 ЦК України) суб'єктивне право на судовий захист також відстрочується до виявлення недоліків проданої речі, проте зазначені недоліки мають виявитися покупцем до спливу відповідних строків, встановлених статтею 680 ЦК України. Таким чином, момент виникнення права теж залежить від отримання праволодільцем відомостей про порушення, але право починає дію і саме існування права стає можливим, лише якщо особа отримує такі відомості до певного терміну.

Закон також містить механізми подовження строку існування права, коли управнена особа з поважних причин пропустила строк його здійснення, при цьому, як показує судова практика, до поважних причин належить і незнання спадкоємцем про факт відкриття спадщини. Зокрема, додатковий строк встановлюється для прийняття спадщини, коли екстраординарні обставини не дозволили суб'єкту здійснити таке право протягом встановленого шестимісячного строку (ч. 3 ст. 1272 ЦК України). Вказане повноваження щодо подовження строку реалізації суб'єктивного права надано судовому органу. Дещо по-іншому врегульовані можливості прийняття спадщини особою, що пропустила строк для її прийняття, у разі письмової згоди на це інших спадкоємців. За таких обставин незалежно від поважності причин пропуску строку особа може прийняти спадщину шляхом подання до нотаріальної контори відповідної заяви (ч. 2 ст. 1272 ЦК України). По суті, йдеться не про подовження строку, а про відновлення можливості здійснити право поза межами його існування.

У значній кількості інших випадків наявність чи відсутність в особи відомостей про існування суб'єктивного права не впливає на строки його здійснення. Як бачимо, законодавство запроваджує різні механізми регулювання принципово схожих правовідносин. Наявність нормативно закріплених розбіжностей у визначенні перебігу строків існування та здійснення суб'єктивного права навряд чи можна визнати доцільним.

У доктрині була висловлена думка, що зміст цивільного правовідношення становлять відповідні дії його учасників [12, с. 71]. Тобто, фактично – це поведінка управненої та зобов'язаної особи, спрямована на реалізацію суб'єктивного права і виконання обов'язку. У подальшому вказана теза була піддана критиці. Як переконливо доведено О.С. Іоффе, зміст правовідношення не може бути зведений до дій його учасників, оскільки моменти реального здійснення цих дій та виникнення правовідношення у часі не збігаються. Більш того, досить часто правовідношення припиняється якраз у момент вчинення зобов'язаною особою необхідної дії

[13, с. 566–567]. Тому зміст правовідношення становлять не реалізаційні дії, а сукупність суб'єктивних прав та обов'язків, що зумовлені в момент його встановлення.

Справді, суб'єкти права й обов'язку реалізують правовідношення переважно не в момент його виникнення, а через деякий час після його встановлення. І незалежно від того, тривалий чи дуже короткий проміжок часу між встановленням змісту суб'єктивного права та його здійсненням, поняття «строк існування суб'єктивного права» та «строк здійснення суб'єктивного права» не є тотожними. Разом із правовідношенням виникає не сама поведінка, а лише юридичний засіб забезпечення такої поведінки – суб'єктивне право та правовий обов'язок [13, с. 567].

З огляду на викладене вище у літературі досить популярною є теза, згідно з якою строки існування суб'єктивного права не пов'язані безпосередньо із здійсненням цих прав [14, с. 257]. Ми не можемо погодитись із подібним твердженням. Саме протягом строків існування суб'єктивного цивільного права можлива його реалізація. Звісно, управнена особа, маючи суб'єктивне матеріальне право, може впродовж його існування і не використати можливості, закладені у самому праві. Зокрема, маючи право на здійснення передоручення, особа, на ім'я якої видана довіреність, може і не скористатися цим правом. Проте реалізувати чи не реалізувати своє право вона може лише протягом дії довіреності, тобто протягом строку існування суб'єктивного права. Така конструкція правових актів, коли здійснення суб'єктивного права є правом, а не обов'язком уповноваженої особи, відповідає основним засадам цивілістики. І саме в такому розумінні строки здійснення суб'єктивного права ототожнюються із часом його існування.

Висновки. Із викладеного вище можемо зробити певні висновки. Якщо суб'єктивне право – це надана цивільним законом міра можливої поведінки управненої особи (право на власні дії) та право вимагати конкретної поведінки від інших осіб [6, с. 10], то соціальна цінність такого права особи проявляється у реальності його здійснення для задоволення потреб правоволодільця. Усталена цивілістична традиція визначає вказаний термін «міра» не як кількісний показник, що характеризує обсяг правомочностей особи, а як окреслення меж, у яких може діяти управнена особа [15, с. 29–31; 16, с. 5–6]. З огляду на це наведене класичне визначення суб'єктивного права, на нашу думку, має враховувати всі передбачені законом критерії правомірної поведінки особи і, зокрема, встановлені строки для вчинення відповідних дій. Отже, важливий висновок: здійснення суб'єктивного права можливе лише за умови, коли воно відбувається у межах встановлених для цього строків.

Таким чином, головне призначення цивільно-правових строків полягає у тому, що вони покликані забезпечити визначеність відносин, зокрема, стосовно обсягу повноважень чи обов'язків суб'єктів у той чи інший період або момент. І саме завдяки такій визначеності у носія права чи обов'язку з'являється стимул до певних матеріально значущих дій.

Література

1. Щербаков О.В. Понятие юридического срока и его процессуальный режим / О.В. Щербаков // Проблемы совершенствования законодательства Украины и практики его применения : краткие тезисы докл. и науч. сообщ. Межрегион. науч. конфер. молодых ученых и соискателей. – Харьков : УЮА, 1991. – С. 22–26.
2. Колодій А.М. Принципи права України / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
3. Ершов В.В. Правовая природа принципов российского права: теоретические и практические аспекты / В.В. Ершов // Российский судья. – 2009. – № 5. – С. 13–18.
4. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М. : Изд-во БЕК, 1995. – 320 с.
5. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков // Ученые труды / Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР. – 1940. – Вып. III. – 192 с.
6. Мирошникова Н.И. Механизм осуществления субъективных гражданских прав : [учеб. пособие] / Н.И. Мирошникова ; Ярославский гос. ун-т. – Ярославль, 1989. – 82 с.
7. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права / С.Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – 367 с.
8. Горбатенко О.В. Щодо змісту правовідносин з пенсійного забезпечення / О.В. Горбатенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 19. – С. 11–14.
9. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М. : Юрид. лит-ра, 1974. – 348 с.
10. Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учеб. для вузов] / О.Ф. Скакун ; Харьков. ун-т внутр. дел. – Харьков : Консум, 2000. – 704 с.
11. Луць В.В. Сроки в гражданских правоотношениях / В.В. Луць // Правоведение. – 1989. – № 1. – С. 37–43.
12. Гражданское право : [учеб. для юрид. вузов] / под ред. М. Агарова, Д. Генкина. – Т. 1. – М. : Юриздат, 1944. – 419 с.
13. Иоффе О.С. Гражданское право. Избранные труды / О.С. Иоффе. – М. : Статут, 2000. – 781 с.
14. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – Изд. 2-е, стереотип. – М. : Статут, 2001. – 411 с.
15. Маленин Н.С. Закон, ответственность и злоупотребление правом / Н.С. Маленин // Советское государство и право. – 1991. – № 11. – С. 28–35.
16. Радченко С.Д. Злоупотребление правом в гражданском праве России / С.Д. Радченко. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 224 с.

Анотація

Гуйван П. Д. Часові характеристики здійснення суб'єктивного матеріального права. – Стаття.

У праці проведено дослідження теоретичних питань, пов'язаних із можливістю реалізації свого суб'єктивного матеріального права носієм упродовж строку його існування. Проведено аналіз змісту суб'єктивного права, зокрема і його темпоральних вимірів, у контексті міри можливої та належної поведінки управленої особи. Обґрунтовано наукове положення, що саме протягом строків існування суб'єктивного цивільного права можлива його реалізація. У такому розумінні строки здійснення суб'єктивного права ототожнюються із часом його існування.

Ключові слова: строк здійснення суб'єктивного права, тривалість правовідношення.

Аннотация

Гуйван П. Д. Временные характеристики осуществления субъективного материального права. – Статья.

В работе проведено исследование теоретических вопросов, связанных с возможностью реализации своего субъективного материального права носителем в течение срока его существования. Проведен анализ содержания субъективного права, в том числе и его темпоральных измерений, в контексте меры возможного и должного поведения уполномоченного лица. Обосновано научное положение, что именно в течение сроков существования субъективного гражданского права возможна его реализация. В этом смысле сроки осуществления субъективного права отождествляются со временем его существования.

Ключевые слова: срок осуществления субъективного права, продолжительность правоотношения.

S u m m a r y

Huivan P. D. Time characteristics of the exercise of subjective substantive law. – Article.

In this paper, a study of theoretical issues related to the possibility of the realization of its subjective substantive law by the carrier during the period of its existence. The analysis of the content of subjective law, including its temporal dimensions in the context of the measure of possible and proper conduct of the authorized person, is analyzed. The scientific position is justified that it is during the existence of subjective civil law that its realization is possible. In this sense, the timing of the implementation of subjective law is identified with the time of its existence.

Key words: period of subjective law, duration of legal relationship.